

MUSIKEN I SVERIGE

Band II. Frihetstid och gustaviansk tid 1720-1810

Författare
Förord
Inledning
Innehåll

Huvudredaktör: Leif Jonsson
© Bokförlaget T. Fischer & Co och
Kungl. Musikaliska akademien 1993
ISBN 91 7054 701 7
Kungl. Musikaliska akademien skriftserie nr 74:II
ISSN 0347-5158 (ISBN 91-85428-78-7)
Grafisk formgivare: Lars E. Pettersson
Fälths Tryckeri, Värnamo 1993

Digitaliserad med tillstånd av förlaget

MUSIKEN *i* SVERIGE

II

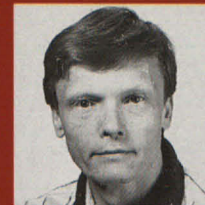
FRIHETSTID OCH GUSTAVIANSK TID
1720-1810

FRIHETSTID OCH GUSTAVIANSK TID 1720-1810

UNDER REDAKTION
AV
LEIF JONSSON
OCH
ANNA
IVARSDOTTER-
JOHNSON

LEIF JONSSON, huvudredaktör för
Musiken i Sverige tillika volymredaktör.

ANNA IVARSDOTTER-JOHNSON,
volymredaktör

Övriga medverkande i denna volym:

GREGER ANDERSSON
FOLKE BOHLIN
FABIAN DAHLSTRÖM
HANS EPPSTEIN
LENNART HEDWALL
EVA HELENIUS-ÖBERG
GUNNAR HILLBOM
MARGARETA JERSILD
JAMES MASSENGALE
MÄRTA RAMSTEN
MARTIN TEGEN

MUSIKEN i SVERIGE är en övergripande svensk musikhistoria, initierad av Kungl. Musikaliska akademien. Den skildrar både det svenska musikkivet i dess olika aspekter och den tonkonst som tillkommit inom rikets historiska gränser. Den är författad och redigerad av landets främsta musikhistoriska expertis.

Det är inte någon »traditionell« musikhistoria fokuserad endast på konstmusiken. Här ges en bred och fyllig bild av musiken i Sverige under olika epoker och i skilda delar av landet – hos såväl hög som låg, i såväl stad som landsbygd, bland såväl adel och medelklass som allmog och arbetare.

Verket omfattar fyra volymer:

- I. FORNTIDEN – 1720
- II. FRIHETSTID OCH GUSTAVIANSK TID
1720–1810
- III. DEN NATIONELLA IDENTITETEN
1810–1920
- IV. KONSTMUSIK, FOLKMUSIK, POPULÄR
MUSIK 1920–1990

MUSIKEN i SVERIGE

FRIHETSTID OCH GUSTAVIANSK TID
1720–1810

behandlar den svenska musiken under 1700-talet, en tid av intensiv nydaning, då Sverige kom ifatt skeenden och stilströmningar på kontinenten.

Tiden fram till 1772 bildar en första del i volymen. Då grundlades ett offentligt konsertväsende som långsamt spreds från hov- och högreståndskretsar till en bredare allmänhet, samtidigt som allt fler fick tid och råd att hänge sig åt amatörmusicerande. Ett kapitel ägnas Johan Helmich Roman, »den svenska musikens fader«, som i sin musik speglar brytningen mellan högbarock och galant stil.

En andra del om musik som spänner över epoker och sociala gränser behandlar folkets musik under hela perioden 1720–1810, såväl kyrkosången och skolans musik som musik och dans i stad och på landsbygd – över huvud den gehörstraderade musiken. I detta sammanhang presenteras Carl Michael Bellman, vars visor bryter hela »tidsandan« som i ett prisma.

Volymens tredje del omfattar den gustavianska tiden från 1772, då musikkivet blomstrade som aldrig förr. I stockholmssalongerna musicerade Bellman, Kraus och Wikmanson. Solosånger, kammarmusik och symfonier var vid seklets slut väl etablerade inslag i det svenska musikkivet. Vi får också följa hur en nationell svensk opera skapades på kungligt initiativ av en i högsta grad internationell skara scenografer, dansare, tonsättare och musiker.

Rikt illustrerat i svart/vitt och färg och med en mängd musikexempel.

ISBN 91-7054-701-7

9 789170 547010

MUSIKEN I SVERIGE

II

MUSIKEN I SVERIGE

FRIHETSTID OCH GUSTAVIANSK TID

1720-1810

REDIGERAD AV LEIF JONSSON
OCH ANNA IVARSDOTTER-JOHNSON

FISCHER & Co.

Musiken i Sverige.

Huvudredaktör: Leif Jonsson.

© Bokförlaget T. Fischer & Co.
och Kungl. Musikaliska
akademien 1993.

ISBN 91 7054 701 7

Kungl. Musikaliska akademiens
skriftserie nr 74:II, ISSN 0347-
5158 (ISBN 91 85428 78 7).

Texten satt i Adobe Garamond.

Grafisk formgivning av

Lars E. Pettersson.

Ombrytning i PageMaker av

Leif Jonsson.

Rippning, repro och tryckning:

Fälths Tryckeri, Värnamo 1993.

Omslagsbild: Violinist, målning
i lusthus på godset Fogelvik
(Småland), sannolikt av Johan
Pasch d.ä. ca 1750. (Foto Musica
Sveciae.)

Bokförlaget T. Fischer & Co.

Norrlandsgatan 15

111 43 Stockholm

FÖRFATTARE

Greger Andersson (f. 1952), docent i musikvetenskap. Har efter disputationen om 1800-talets civila blåsmusikkårer huvudsakligen ägnat sig åt 1600- och 1700-talens svenska musikhistoria. Sedan 1989 verksam vid Lunds universitet.

Folke Bohlin (f. 1931), professor i musikvetenskap vid Lunds universitet med koralforskning som ett huvudområde. Ordförande i Nordisk institut for hymnologi.

Fabian Dahlström (f. 1930), 1978–1993 professor i musikvetenskap vid Åbo akademi. Bedriver sedan länge forskning i finländsk musikhistoria. Har publicerat ett flertal böcker och artiklar i ämnet.

Hans Eppstein (f. 1911), docent med både tysk och svensk doktorsgrad i musikvetenskap. Mångsidigt verksam som musikpedagog, lexikonredaktör, skriftställare, utgivare av äldre musikverk. Har särskilt forskat kring J. S. Bach och F. Berwald.

Lennart Hedwall (f. 1932), tonsättare, pianist, dirigent och musikforskare. Har skrivit artiklar och böcker om svensk musik, bl.a. om Geijer, Alfvén och Peterson-Berger. Kommer med en avhandling om svensk 1700-talsmusik.

Eva Helenius-Öberg (f. 1942), fil. doktor i musikvetenskap med avhandling om svenskt klavikordbygge 1720–1820. Verksam vid Statens musiksamlingar, där hon bedriver forskning om svenskt 1700-tal, bl.a. om det borgerliga amatörmusicerandet utifrån bouppteckningar.

Gunnar Hillbom (f. 1934), docent i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet. Har bedrivit Bellmansforskning under en rad år; huvudredaktör för standardupplagan av C. M. Bellmans skrifter.

Margareta Jersild (f. 1937), docent i musikvetenskap, skrev 1975 en avhandling om de svenska skillingtrycken före 1800. Förste arkivarie vid Svenskt visarkiv med bl.a. ansvar för melodiredigeringen av verket Sveriges medeltida ballader.

Anna Ivarsdotter-Johnson (f. 1938), docent i musikvetenskap vid Uppsala universitet. Volymredaktör. Disputerade på en avhandling om svensk fäbodmusik och har senare specialiserat sig på svensk 1700- och 1800-talsmusik.

Leif Jonsson (f. 1949), fil. doktor i musikvetenskap. Huvudredaktör vid Musikaliska akademien för *Musiken i Sverige*. Även verksam vid Svenskt musikhistoriskt arkiv i Stockholm. Bedriver forskning om bl.a. svenskt musikliv i äldre tider.

James Massengale (f. 1939), professor vid Scandinavian Section vid University of California, Los Angeles. Musikredaktör för standardupplagan av C. M. Bellmans skrifter.

Märta Ramsten (f. 1936), fil. doktor, arkivarie vid Svenskt visarkiv med ansvar för inspelningsverksamhet och utgivning av folkmusikfonogram. Har publicerat böcker och artiklar om svensk folkmusik.

Martin Tegen (f. 1919), docent i musikvetenskap, 1958–84 föreståndare för Musikvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. Har främst ägnat sig åt svensk musikhistoria från gustavianska epoken till början av 1900-talet.

FÖRORD

Detta är andra volymen av *Musiken i Sverige*, en ny handbok om den svenska musikhistorien som ges ut av Kungl. Musikaliska akademien i samarbete med Bokförlaget T. Fischer & Co. Detta verk, som skall omfatta fyra volymer, är resultatet av flera års arbete efter decenniernas diskussioner om behovet av en övergripande svensk musikhistoria jämförbar med raden av litteratur- och konsthistoriska verk som kommit fram (se även förordet till vol. III).

Enligt planerna skulle professor Ingmar Bengtsson varit en av volymredaktörerna och skrivit större delen av frihetstidens avsnitt. Hans bortgång i december 1989 blev en stor förlust för arbetet med inte bara denna volym utan för hela projektet, där han var en av de drivande krafterna. Denna volym har nu fullföljts med hjälp av andra forskare, men på grundval av den synopsis som Ingmar Bengtsson var med om att arbeta fram under 80-talets slut. Framför allt bär inledningen och kapitel 1 spår av hans utkast. Vi vill därför tillägna honom denna volym.

Anna Ivarsdotter-Johnson har varit huvudförfattare och därtill har ytterligare 12 specialister på svensk 1700-talsmusik medverkat. Utöver vad som framgår av innehållsförteckningen har Fabian Dahlström författat ett par avsnitt i kapitel 6 (s. 152–154, 162–164), Gunnar Hillbom skrivit ingressen till kapitel 10 (s. 247 f.), James Massengale bidragit till s. 355 f. i kap. 12 och Martin Tegen författat s. 409–412, samt 428 i kapitel 15. Undertecknad har varit bildredaktör. Redaktionellt har tillkommit bl.a. bildtexter och en resonerande käll- och litteraturavdelning, där de centrala arbetena på området och det aktuella forskningsläget för de olika kapitlen redovisas. Därtill kommer ett personregister som har utarbetats av Martin Tegen med bl.a. uppgifter om födelse- och dödsår (som därmed kunnat utelämnas i texten). Ett sakregister följer så småningom i vol. IV.

Verktitlar av allmän karaktär (t.ex. *Symfoni nr 3 i a-moll* eller *Stråkkvartett i A-dur*) är normaliserade och återger inte alltid vad som står i

originaltryck eller manuskript. Operor namnges efter vedertagen svensk titel. Svenska titlar är vanligen normaliserade till modern svensk stavning (dock ej bl.a. *Gustaf Wasa*). Alla citat använder originalets eller den citerade källans stavning.

För varje avsnitt har angivits speciella direktiv och varje medarbetare har stått i en direkt dialog med redaktionen och medförfattare inom samma genreområde. Varje bidrag har sedan i den slutliga redigeringen undergått redaktionella ändringar för att boken skulle få en enhetlig stilistiskt karaktär och motsvara de redaktionella vetenskapliga kraven.

Vi vill förena en vetenskaplig grundsyn med åskådlig framställning. På detta sätt anser vi oss åstadkomma en kombinerad läsebok och handbok. Det blir därför inte fråga om en »traditionell» musikhistoria fokuserad endast på konstmusiken. Titeln »Musiken i Sverige» rymmer en speciell målsättning. Här finns ett uttalat syfte att skildra både det svenska musiklivet i dess olika aspekter och den tonkonst som tillkommit inom rikets historiska gränser. Sålunda betraktas Skånelandskapen som »svenska» först efter 1600-talets mitt och Finland som en svensk riksdel fram till 1809. Musiker och tonsättare blir behandlade i relation till sin betydelse för musiken i Sverige och inte mot bakgrund av sin nationalitet. Vi betraktar dock invandrade musiker som »svenska» när de har verkat i landet en längre tid.

Ett varmt tack riktas till dem som på olika sätt bidragit till volymens genomförande. Främst vill jag tacka Anna Ivarsdotter-Johnson och de övriga medverkande författarna. Axel Helmer, Henrik Karlsson, Anders Lönn och Martin Tegen har gjort fackgranskning och språkgranskning.

Ett flertal musikexempel är skrivna i dator. Notskrivare har varit Tomas Block, Nils Mannerfelt och Mats Åberg från Institutionen för musikvetenskap i Uppsala. Ett tack riktas också till Uppsalainstitutionen som ställt sin datorutrustning till disposition.

Ett flertal bibliotek, arkiv och museer har beredvilligt ställt material till förfogande. Speciellt skall nämnas Musikaliska akademiens bibliotek, med Anna Lena Holm som den sakkunniga när det gäller vårt notmaterial, och Musikmuseet, där Birgitta Dahl bl.a. bidrar med specialutställningar kring utgivningen av *Musiken i Sverige*.

Det huvudsakliga arbetet har utförts på Svenskt musikhistoriskt arkiv, där såväl det praktiska som det datortekniska slutarbetet utförts. Veslemøy Heintz och Peter Söderbäck har där varit till stor hjälp genom att erbjuda både lokaler, datorer och inte minst tid för att underlätta arbetet.

Leif Jonsson
Huvudredaktör

INLEDNING

Det finns många sekelnamn som blivit fasta begrepp och fått sin särskilda nimbus i vår föreställningsvärld. Vi får exempelvis andra associationer av ordet sjuttonhundratat än av orden sextonhundratat och artonhundratat. Ibland har tidsperioder benämnts efter en idéströmning, som renässans, undantagsvis rentav efter ett personnamn, t.ex. viktorsansk. Ibland har beskrivande eller värderande etiketter fått stark ställning, som exempelvis stormaktstid eller frihetstid. Bland sekelnamnen tycks oss 1700-talet – le XVIIIe siècle, the eighteenth century – ha ett eget ansikte. Detta skenbart idylliska århundrade, mellan absolutismens och industrialismens tidevarv, födde en revolution.

Vad svenskt 1700-tal beträffar, ger det politiska skeendet stöd för osedvanligt skarpa kronologiska avgränsningar. Två av seklets konungar blev skjutna till döds – krigarkungen Karl XII i en löpgrav vid Fredrikshalds fästning 1718, teaterkungen Gustav III vid en maskeradbal på Kungl. Teatern i Stockholm 1792. Perioden avslutas lika dramatiskt med den bittra förlusten av Finland 1809 och med att Gustav IV Adolf störtas från tronen. Inom århundradet dras dessutom en skarp skiljelinje mellan frihetstid och gustaviansk tid, genom den statskupp Gustav III utförde 1772.

Det finns all anledning att i princip godta denna grundläggande tudelning av det svenska 1700-talet. Särskilt de inrikespolitiska argumenten är tydliga: först uppkomsten av ständervälde och partiväsande, därefter förvandling till en ny sorts kungligt envälde. Kulturhistoriskt tillkommer andra välgående argument, bland dem att frihetstidens blomstrande och internationellt uppmärksammade naturvetenskaper alltmer började tyna, medan den gustavianska epoken i stället blev en gyllene tid för de sköna konsterna.

Lika litet som periodindelningar är naturgivna, brukar de annat än med våld kunna göras allomfattande. Det just beskrivna, välbekanta schemat visar sig för stora delar av kulturlivet inklusive musiken vara giltigt endast med bestämda begränsningar och förbehåll.

Mönstren stämmer inte oväntat utmärkt, om man placerar tillkomsten av en institutionaliserad inhemsk operaverksamhet eller sådant som inrättandet av en offentlig musikutbildning och utgivningen av tryckta noter i blickpunkten. Men i flera andra hänseenden var det snarare fråga om gradvisa förändringar under seklet. Det gäller exempelvis för konsertväsendets och amatörmusicerandets framväxt, för den instrumentala konstmusiken och i ännu högre grad för den folkliga musiken – i den mån vi där kan följa vad som skedde under just denna tid. Vad beträffar kyrkomusiken i betydelsen liturgisk musik och församlingssång kan man i sin tur snarare tala om ett stillestånd.

Den representativa högrestandsmusiken var liksom tidigare beroende av förstärkningar utifrån – inkallade musiker, tonsättare, dansare och scenografer. Men 1700-talet är också den tid då det svenska musikkivet på viktiga punkter hinner ifatt skeenden och stilströmningar på kontinenten. En viktig linje i denna framställning är att söka belysa detta – att pröva relationerna mellan de intensiva nydaningarna i det svenska musikkivet och motsvarande företeelser på kontinenten.

I övrigt har uppläggningsen främst styrts dels av vad som i samtiden uppfattades som betydelsefulla händelser och insatser, dels av vad som i eftervärldens ögon framstår som de viktigaste landvinningarna och minnesvärda produkterna.

Som centrala teman för hela perioden kan nämnas det intrikata samspillet mellan å ena sidan hovets och aristokratins representativa offentlighet, å den andra ett långsamt framväxande borgerligt musikkiv, privat och offentligt; vidare den fruktbara växelverkan mellan den instrumentala konstmusiken och den folkliga instrumentalmusik, som här måste ha haft en första glansperiod; därtill den målmedvetna strävan att skapa en svenskspråkig vokalmusik för kyrkan, operan och det intima salongsmusicerandet.

Volymen består av tre delar. Den första behandlar frihetstidens musikkiv. Där uppmärksammas särskilt den förste inhemske tonsättaren av format, Johan Helmich Roman, och hans insatser i det svenska musikkivet. Centralt i volymen – i del två – står den musik som spänner över epoker och sociala gränser; den folkliga musiken till vardag och fest, kyrkans koral och den andliga sången, skolans och universitetens musik, musik på krogar, i sällskap och ordnar. Ett särskilt kapitel ägnas Bellman, vars visor bryter hela tidsandan som i ett prisma. Volymens tredje del omfattar den gustavianska epoken med bl.a. tillkomsten av en inhemsk operatradition. Hit hör det komplex av nationella yttringar, främst under perioden 1780–1809, som beredde marken för 1800-talets nationalromantik.

INNEHÅLL

FÖRFATTARE	7
FÖRORD	9
INLEDNING	11
DEL 1. FRIHETSTIDEN	13
1. MUSIKEN I FRIHETSTIDENS SAMHÄLLE <i>(Anna Ivarsdotter-Johnson)</i>	15
2. JOHAN HELMICH ROMAN OCH HANS TID <i>(Anna Ivarsdotter-Johnson)</i>	23
En ung musiker vid frihetstidens början	25
Hovmusiken i Stockholm	33
»Stamfader för musiken i vårt land»	45
3. ADOLF FREDRIKS OCH LOVISA ULRIKAS TID	61
Hovmusik och konsert <i>(Lennart Hedwall)</i>	61
Teatermusik <i>(Lennart Hedwall)</i>	89
Musikålskare, mecenater och samlare <i>(Eva Helenius-Öberg)</i>	107
DEL 2. MUSIK ÖVER EPOKER OCH SOCIALA GRÄNSER	119
4. INGRESS <i>(Anna Ivarsdotter-Johnson)</i>	121
5. KYRKOSÅNGEN <i>(Folke Bohlin)</i>	123
Psalmsången i 1700-talets gudstjänst	125
Koralboksfrågan under 1700-talet	137
6. STÄDERNA SOM MUSIKMILJÖER <i>(Greger Andersson)</i>	143
Privilegerade musiker	143
Organisten och kyrkomusiken	151
Skolornas musik	155
Universitetens musik	159
Växelspelet mellan stad och landsbygd	167
7. INSTRUMENTBYGGE <i>(Eva Helenius-Öberg)</i>	169
Orgelbyggare	171
Klaverproduktionen	175
Övrig instrumenttillverkning	183

8. FOLKLIKT MUSICERANDE	189
Musik och dans (<i>Märta Ramsten</i>)	189
Folkliga vokaltraditioner	203
(<i>Margareta Jersild och Märta Ramsten</i>)	
9. UR VISSAMLINGAR OCH SKILLINGTRYCK	217
Gehörstradering och visparodik (<i>Gunnar Hillbom</i>)	217
Visrepertoaren (<i>James Massengale</i>)	223
Spridningsvägarna (<i>Margareta Jersild</i>)	231
Melodiangivelserna som källa till musiken	235
(<i>Margareta Jersild</i>)	
Celadonvisorna och Folian (<i>Gunnar Hillbom</i>)	241
10. CARL MICHAEL BELLMAN	247
Liv och verksamhet (<i>Gunnar Hillbom</i>)	249
Mellan parodik och tonsättning (<i>James Massengale</i>)	263
Melodi och mening (<i>Gunnar Hillbom</i>)	275
DEL 3. DEN GUSTAVIANSKA TIDEN	285
II. DEN GUSTAVIANSKA OPERAN	287
(<i>Anna Ivarsdotter-Johnson</i>)	
Prolog – tillkomsten av Musikaliska akademien	
och Svenska operan	287
Operans organisering	293
»Ett nytt operasystem, och det samma	
skulle bli svenskt»	299
Kungl. Teaterns reglementen 1772 och 1786	315
Operans blomstringstid	319
Slutskedet	347
12. STENBORGS TEATER OCH DET SVENSKA	351
SÅNGSPELET (<i>Lennart Hedwall</i>)	351
Petter och Carl Stenborg	351
Operaparodier och inhemska sångspel	357
13. ÅHLSTRÖM, MUSIKFÖRLAGEN OCH	367
SÄLLSKAPSVISAN (<i>Martin Tegen</i>)	367
Musikhandeln	367
Nottrycket	371
Den nykomponerade visan	375
14. INSTRUMENTALMUSIKEN (<i>Hans Eppstein</i>)	383
Klaver- och kammarmusik	383
Musik för orkester	393
15. MELLAN KONSERT OCH SALONG (<i>Leif Jonsson</i>)	399
Den »offentliga» konsertens förutsättningar	399
Musik i svenska landsorten	409
Musiklivet i Finland (<i>Fabian Dahlström</i>)	421
Hovkapellmästarna i musiklivet	429
Operan under Gustav IV Adolf	441
Nyare idéer och stilströmningar	445
LITTERATUR & REFERENSER	453
PERSONREGISTER	471